

Sumqayıt hadisələri 1988

Dövri mətbuat 2000-ci il

Mündəricat

❖ Sumqayıtın ilk şəhidləri	S. 2
❖ Nəsim Azər. Ana ürəyi Canpolad	S. 3
❖ Flora Xəlilzadə. Tufanın döydüyü şəhər	S. 8
❖ Eyruz Məmmədov . Böyük Siyasi oyunun qurbanı	S.10
❖ Əzim Priyev. Cinayət isti izlərlə açılmışdır	S.14

Sumqayıtın ilk şəhidləri

O müdhiş gündən 12 il keçir. O gün 1988-ci il fevralın 28-də mənfur düşmənlərimiz dünyanın ən beynəlmiləl şəhəri olan Sumqayıtın adına, şöhrətinə qara yaxmaq istəyirdilər. Ermənilər öz bəd əməllərini qoynunda 80-dən çox millətin və xalqın övladı yaşayan bir şəhərdə həyata keçirməklə əslində özlərini ifşa etmiş oldular. Tezliklə Sumqayıtın və sumqayıtlıların günahsızlığı bütün dünyaya bəlli oldu. Lakin daşnaqların məkri bu gözəl şəhərin sinəsinə dağ çəkdi. Sumqayıt heç bir günahı olmayan beş övladını itirdi. Şəhərimizin ilk beş şəhidi öz ölümləri ilə əbədiyyətə qovuşdular. Onların adları və xatirələri sumqayıtlıların yaddaşında həmişə yaşayacaqdır....

“Sumqayıt” 26 fevral 2000

Ana ürəyi Canpolad

1988-ci ilin 28-29 fevral Sumqayıt faciəsindən 12 il keçir. Bu ötən illər ərzində Sumqayıt faciəsinin sirri açılıb, xalqımıza vurulan ləkə silinibmi? Elə bilirdim, hə! Sən demə, Sumqayıt haqqındakı bilgilərim çox səthi, bildiklərim hadisələrin üst-qatı imiş... Alt qatı isə dumana, çənə bürünüb aysberq kimi görünməz olub, suyun altında qalıb... Bermud üçbucağının sirri açıldı, ancaq nə qədər acı olsa da, deməliyik ki, qulağımızın dibində baş verən Sumqayıt faciəsinin sirri isə yox! Kimdir günahkar, hər halda xalq deyil, xalq öz sözünü deyib. Hələ analar çox ah-nalə çəkəcəklər. Canpoladın anası Sürəyya xanım kimi...

Biz dəhlizə girəndə adamın yeddi qatına işləyən hüznü səs gəldi. Bir anlığa, ayaq saxladıq, pozmaq istəmədik ana səsinin iniltili ahəngini. Ana yanıqlı səslə deyirdi:

Əzizinəm, yaram var,
Heç dərdimi soran var?
Açıb ürəyimə bax, ay Mehəddin
Gör, yaranmış haram var!

Əzizinəm bəxti kəm,
Bağbanı kəm, bəxti kəm,
Neynəmişdim fələyə, ay Canpolad
Eylədi səni bəxti kəm

Çimnaz mənə baxdı:

-Anamdı, - dedi. - Divardakı xalça üstündən asılmış atamla Canpoladın şəklinə bayatı ilə layla çalır...

-Belə oxşamalar tez-tez olur?
-Adətən, evdə adam olmayanda,- Çimnaz cavab verdi.
-Biz də çalışırıq evdə tək qalmasın...

Hənirti duyub ana susdu. İçəri keçməyə tələsmədik. Qapı açıldı, ana göründü. Başını qaldırmadan, heç nə olmamış kimi "bizə xoş gəldin" edib, içəri dəvət etdi. Özü çölə çıxdı. Az sonra əl-üzünü yuyub o da gəldi.

Anaya baxıram. Zamanın qurğuşun yükü, oğul dərdi qəddini əyib. Qara paltar, qara şalı var, ayaqqabısı da qaradır. Qırıqlarla bəzənmiş üzündə, nəmli gözlərində solmuş gözəlliyinin izləri – nuru qalıb.

Söhbəti haradan başlayım, özüm də bilmirəm. Hələ də ananın oxuduğu bayatların təsiri altındayam. Araya sükut çöküb, lal sükut. Heç kim pozmaq istəmir, qəmə yasa batmış bu sükutu. Hərə öz dünyası ilə yaşayır. Adətən belə hallarda dolayı yolla mətləb üstünə gəlmək istəyirəm.

-Sürəyyə xanım, - deyirəm,- neçə övladın var?

-Yeddi,- deyir, - 4 oğul, 3 qız. Biri şəhid olub, qalıb 3 oğul, 3 qız. Canpolad Çimnazla əkizdilər, son beşik.

-Nə qədər kənardan getmək istəsək də, istəməsək də söhbət kədər, qəmə dirənir, kədər, qəm üstündə köklənir. Canpoladla Çimnaz əkizdilər, son beşik, biri şəhid olub...

-Yəqin nəvələriniz də var?

- 17 nəvəm var, 9 oğul, 8 qız...

-Allah saxlasın...Bəs niyə özünü üzürsən, şirin-şəkər nəvələrinin ürəyini kövrəldirsən, axı uşaqlar kədəri sevmir...

-Gedən əziz olar,- deyir-həm də necə getmiş ola. Qoy uşaqlar da bilsinlər dərdlərimizi, unutmazsınlar onları. Həyat həmişə toylu-düyünlü olmur. Fələk doldurub qəm piyaləsin, elə içirdir zəhəri bizə ki, aylar, illərlə acısı ağızımızdan getmir.

Ehtiyatla soruşuram:

-Bu müsibət sizin başınıza necə gəldi?

Ana altdan yuxarı diqqətlə mənə baxdı:

-Bizim faciəmiz Sumqayıtdan yox, Sumqayıt hadisəsindən çox-çox əvvəl başlayıb. Sumqayıtdan uzaqlarda. Sisian dağlarında, Zəngəzurda...

-Necə, Sürəyya xanım?- dedim,-bu, necə olub?

Sürəyya xanımın hekayəti:

-Mən Sisian rayonunun Urud kəndindənəm. 50-ci ildə həmin rayonun Şəki kəndinə gəlin getmişəm. Uşaqların atası kəndin seçilən adamlarından idi. Baytar həkimi işləyirdi. 60-cı illərin ortaları idi. Ermənilər siyahı tutub müsəlmanlara qol çəkdirirdilər. Nə siyahı idi, əsil mənəsinə demirdilər. Qonşumuzda bir erməni qadını vardı. Bir gün soruşdum ki, o nə siyahıdı, axçı, ermənilər bizə qol çəkdirmək istəyirlər?

-Pəs bilmirsiniz,- dedi- Kənddə Andronikə heykəl qoymaq istəyirlər. Pəs Andronik ermənilərin milli qəhrəmanıdır.

Elə bil başıma qaynar su tökdülər, əhvalatı uşaqların atasına dedim. Söhbət kəndin ağsaqqallarına çatdı. Hay-küy saldılar:

-Andronikin vurduğu yaralar ürəyimizdən getməyib. Ona bizim gözlərimiz qarşısında, kəndin ortasında heykəl qoysunlar?

Yoldaşım Hacı Yolçular nəslindənədi. Kim razı olsa da, Hacı Yolçu nəslə razı olmazdı. Məmə yeyəndən pəpə deyənə kimi Andronikin düşməni idi. Qadınlarımızın kürəyinə samovar bağlayıblar, körpələri süngüyə keçiriblər. Bu qaniçənin əməllərini necə unutmaq, buna necə dözmək olar?

Ermənilərdən bizimkilərə xəbər gətirən olduğu kimi, bizimkilərdən də onlara xəbər aparan vardı:

-Bəs deməzsən, kəhdə Andronikin heykəlinin qoyulmasına Hacı Yolçular törəməsi mane olur...

Elə bizim əsil faciəmiz də bundan sonra başladı.

Novruz bayramı idi. Bayram axşamı uşaqlar gəldilər ki, erməni uşaqları da bayramı bizimlə keçirmək istəyirlər. Deyirlər sizin bayramınız bizim də xoşumuza gəlir. Dalağım sancdı.

Gecədən xeyli keçmiş xəbər yayıldı ki, qonşumuzun oğlunu öldürüblər. Qoşalülə ilə uşağın sol gözündən vurmuşdular. Fağır, kasıb bir erməni uşağı idi. O vaxt Fikrət 8-ci sinifdə oxuyurdu. Elə təşkil etdilər ki, guya uşağı kim öldürüb, kim öldürüb? Hacı Yolçular törəməs - Fikrət! Balamı tutdular, sonra da atasını...

-Atasını niyə?

-Guya oğlunu yaxşı tərbiyə edə bilməyib. Axı atasını tutmasalar, Fikrəti də tuta bilməzdilər, hər şeyi yerbəyer edəcəkdilər, ermənilərin planı pozulacaqdı...

Fikrətə doqquz il verdilər, atasına iki il...

Fikrətə necə əziyyət verdilər, gözlərimiz qarşısında, yadıma düşəndə ürəyim od tutub ağızımda dilim qaralır. Hamı bilirdi ki, erməni uşağını Fikrət öldürməyib. Fağır, kasıb erməni uşağı iə bizim nə

ədavətimiz? Bir erməni arvadı, məhkəmədə dedi ki, uşağı Fikrət öldürməyib, başqası öldürüb. Hakim onun səsinə kəsdi, danışmağa qoymadı:

-Səsi qıdres, sən bilmirsən bunların ermənilərlə köhnə ədavəti var?

Cəllada heykəl qoymaq üstündə özləri bilə-bilə fağır, kasıb bir erməni uşağını qurban verib başımıza bu oyunu açdılar. Kənddə, məktəbdə bizə-uşaqlara haqq-nahaq təzyiqlər başlandı. Bundan sonra biz orada necə duruş gətirə bilərdik?! Uşaqlarımı da götürüb Saraya köçdük. Bizdən sonra Hacı Yolçular törəməsindən olan 24 ailə də duruş gətirə bilmədi, kəndi tərk etdilər...

-Bu, nə vaxt olub?

-68-69-cu illərdə...O vaxt Canpoladın üç yaşı vardı.

Araya sükut çökdü. Xəyalımda alman faşizmi ilə erməni faşizmini müqayisə edirdim, vəhşi, barbar erməni faşizmini...

Sürəyya xanımın səsi məni düşüncələrdən ayırdı:

-Nə dedin, Sürəyya xanım?

-Elə bilirsiniz Sumqayıt faciəsini bizimkilər törədib? Yox, bu da onların işidi. İtirib-axtaran, dalına düşən yoxdu...

-Bəs bu qədər deyirlər, yazırlar. Elə Canpolad haqqında nə qədər yazıblar. İnstitutda muzeyini yaradıblar, hər il sizi xatirə gününə dəvət edirlər...

Ana dərinədən ah çəkdi:

-Nəticəsi hanı? On bir ildə Canpolada, elə o biri günahsızlara da şəhid statusunu verməyiblər...

Əvvəlcə inanmadım:

-Elə şey olmaz –dedim, sonra inandım bu həqiqətə....

-Kişi bir iki dəfə getdi, gəldi. Nə dedilər, demədilər, bilmirəm, bircə onu dedi ki, Sumqayıtın kitabı bağlanıb. Onu açacaq oğul hələ gəlməyib. Gələcəkdə kim açacaq və oradan nə çıxacaq, onda bilinər Sumqayıtda nələr olub. Ata dözmədi bu dərdə, dünyasını dəyişdi. Evdə-əşikdə mənə çox dedilər, bir dəfə də mən getdim, yoldaşımdan sonra, rayonda məsul vəzifədə işləyən birinin yanına, məni dinləyib:

- Əşi, nə şəhid, şəhid salmışan? Gündə biri boynuna çatı salıb asacaq, biz də ona şəhid deyəcəik?

O gündən bir də kiminsə qapısını döymədim... Belə qeyrətsizləri görəndə inamım sarsılır...

Mövzunu dəyişmək istədim:

-Sürəyya xanım, ağır da olsa, necə oldu ki, Canpoladın başına bu faciə gəlib? O ki, Bakıda oxuyurdu, Sumqayıtda yox?

Ana titrək səslə:

-Onu Sumqayıta Tanrının yazısı çəkib aparıb, - deyə sözə başladı. – Səhər tezdən durdu. Nahar edib dedi: - Sumqayıta gedirəm, Almazgildən hesablayıcı maşınını götürüb gedəcəm şəhərə...

-Bəlkə getməyəsən, oğul, deyirlər Sumqayıtın, şəhərin yolları bağlanıb. Yollarda narahatlıqdır, ora necə gələcəksən?

-Piyada olsa da, bir təhər getməliyəm, ana, söz vermişəm. Bir yerdə kurs işi yazacağam...

Yemək də qoydum yoldaşları ilə yeməyə, pul da verdim xərcləməyə. Son dəfə evə göz gəzdirdi, həyatə boylandı, elə bil evlə-əşiklə vidalaşırdı. Mən bu baxışın mənasını sonra anladım, elə bil damıbmış ürəyinə ölümü... Qapıdan çıxanda:

-Narahat olma, ana,- dedi.- Bir də üç gündən sonra gələcəyəm...

O gedən getdi, bir də üç gündən sonra, dediyi kimi, özü yox, ölüsü gəldi. Onu bizə verənə kimi başımıza elə oyun açdılar ki, şükr elədik nişanəsinin evimizə gəlməyinə.

Evdən çıxandan sonra bacısıgilə gedir. Almaz bir bəhanə ilə onu saxlamaq istəyir. Qalmır. Gəlməyi ilə getməyi bir olur. Ölümə qovuşmaq üçün tələsirmiş. Atasını yas mərasimində həkimlərdən gileyləndi:

-Baxmayıblar Canpolada. Mən özüm həkiməm, baytar həkimi. Biz son məqamda, sağaltmaq mümkün olmayanda, əl atırıq bıçağa. Canpolada isə heç yaxın getməyiblər, bəlkə sağaltmaq mümkün olardı...

Canpoladı gətiriləndə xəstəxanada Cəfər adlı bir həkim növbətçi imiş. Etiraz edib:

-Ürək süfrə deyil, ay Mehyyəddin kişi,- deyir, - açıb qoyasan ortalığa...

O, sözlərini bitirmir, oğlunun faciəsini yaşamış ataya necə desin ki, iki saat onu Canpolada yaxın buraxmayıblar.

Sudan çıxarılmış balıq kimi açılıb yumulurmuş Canpoladın dodaqları. Bir də həyat üçün vacib olan orqanları tankın tırtılları altında qalıb, əzilib, cıradan çıxıbmiş. Onları bərpa edib necə həyata qaytarmaq olardı Canpoladı? Sonra da aparıblar Semaşkoya...

O günlərdə o, bu, qohum-qonşu elə hey məndən soruşurdu:

-Canpolad haradadı, heç gözə dəymir? Qarışıqlıqdı, bir öyrənin, görün hardadır?

Mən də arxayın-arxayın deyirdim:

-İnstitutda, xalasıgildə, özüm yola salmışam, üç gün olmayacaq...

Dolma bişirib Canpoladın da payını saxlamışdım, bəs niyə gəlmədi? Baxdım ki, dolma payı da qabdan yoxa çıxıb. Kim yeyib uşağın payını? Deyindim, bu yandan da sorğu-suallar...Elə bu vaxt telefon zəng çaldı. Götürdüm. Bir qadındı:

-Bura Mehyyəddin kişinin evidi

-Bəli!

-Onun Canpolad adlı oğlu var?

-Var!

-İndi haradadı?

Yenə sorğu-sual? Özümü güclə saxladım:

-İnstitutda. Bu nədi, məni sorğu-suala tutmusunuz. Canpolad lazımdı, institutdan soruşun..

-Sən onun nəyisən?

-Anası...

Ani olaraq səs kəsildi. Qadın kiməsə dedi:

-Anasıdı...

-Ana, milis idarəsindəndi. Canpoladı axtarsanız bura gəlin, milis idarəsinə...

Nitqim tutuldu, sorğu-sualların mənası indi mənə çatdı. Nə olub? Canpoladın başında nə qovğa var? Bu arada söz gəzirdi ki, tanklar Sumqayıtdan Bakıya gedib, diksindim!

Əhvalatı uşaqların atasına dedim. Tökülüşüb Canpoladın dalınca getdilər. Semaşko xəstəxanasının həyatında bu işlə məşğul olan dostu ilə qarşılaşır. Soruşur:

-Xeyir ola, sən burada neynirsən?

Kişi əhvalatı deyir. Tapşırır ki, vəziyyət gərgindi, indi gedərik ölüxanaya. Ölüləri göstərərəm, tanısan nə badə üzə vurasan, tanış olduğumuzu bildirəsən, nömrələyərəm, görək sonrası necə olacaq?!

Atasını qoymurlar, əmisi baxıb Canpoladı tanıyır, istəyir qucaqlasın, dostu gözlərini ağardır. Sakitcə çölə çıxarır, astadan öz-özünə deyirmiş kimi, imkan tapsaq bu gecə verərik, hay-küy salmayın...

Kənd əsgərlərlə dolu idi. Vertolyotlar kəndin üstündə dövrə vururdu.

Tabutu gətirdilər. Ana ürəyi necə dözsün, açıb baxmaq istədi, icazə vermədilər. Ananın səsinin ahəngi dəyişdi, amiranə səslə:

-Necə yəni, mən baxmayım ölümə, son beşiyimə?- dedi.- Son sözünü eşitməmişəm, ana deyəndə, can deməmişəm, istəyəndə, su verməmişəm, sonbeşiyimin nişanəsini də görməyim?! Heç olmasa, ağlayanda bilim ki, oğlumun nişanəsini basdırmışam, onu ağlayıram.

Qardaşım Teyyub irəli çıxıb boynumu qucaqladı:

-Bacı, amandı, baxma, -dedi. -Tab gətirməzsən bu dərdə. Biz görmüşük, Canpoladdı...

Sürəyya xanım:

-Narahat olma, qardaş, - dedi.- Dərd-qəmdən ürəyim daşlaşıb, bir də əyilmərəm, dözərəm düşmən qarşısında...

O, tabuta yaxınlaşdı, örtüyü qaldırdı. Canpoladı selofan torbaya qoyub ağzını bərk-bərk başlamışdılar. Aça bilmədi, elə bil əlləri göməmişdi, kəsərti gətirməyə səbri çatmadı, selofanı dişləri ilə dağıtdı. Əlini saldı ki, sonbeşiyinin başını qaldırıb sinəsinə sıxsın, əli boşa getdi. Canpoladın bir çiyni, sağ üzü, sağ gözü salamatdır, qalan yeri yoxdur. Dözmədi atası, ürəyi getdi, ana bu dərdə də dözdü. Son dəfə oğlunun paralanmış başını qucaqlayıb, Habil kamanı kimi sızıldadı:

Ürəkdə sözün, ağlaram,
Çıxıb gözün, ağlaram,
Yığıb dərdi sinəmə
Səni özüm ağlaram

Kənd ayağa qalxmışdı. Kəndimizin ulduzu deyib şivən qoparmışdılar.

İnstitutun tələbələri, müəllimləri də gəlmişdilər. İstədilər hay-küy salalar. İynə atsan yerə düşməzdi. Tabutu qəbrə salladılar. Canpoladın evdə olan son yadigarları da yanına qoydular. Elə bu vaxt görüb - eşitmədiyiniz bir hadisə baş verdi. Tələbələrdən biri göz yaşları içərisində Canpoladın qəbrinə bir dəstə pul səpələdi. Hamı donub qaldı. Kimsə kobud səslə:

-Bu nədir, toy-bayramdır, şabaş tökürsən? – dedi.

Oğlan heç nə demədi. Hönkür-hönkür ağlayıb:

-Canpoladın borcudur, qaytarıram, bəlkə gərəyi oldu, - dedi. Canpoladın qanlı paltarını vermədilər. Olan – qalan sənədlərini, ölüm kağızını da aldılar. Moskvaya göndərəcəyik, ekspertizaya, - dedilər. İnandıq, sonra başa düşdük ki, bizi aldadıblar. Izi itirmək üçünmüş bunlar...

Canpoladın dəfnindən sonra evimiz gərəgaha çevrildi. Çoxları gəldi-getdi. Yazdılar, pozdular bir şey çıxmadı. Bu, 90-cı ilin yanvarına kimi davam etdi. 20 yanvar hadisələrindən sonra bizə təklif etdilər ki, Canpoladı da aparıb “Şəhidlər xiyabanı”nda dəfn edək. Əvvəlcə təklif cazibəli göründü. Sonra razı olmadıq. Bəs Sumqayıt? 20 yanvar-şənbə gecəsinə gedən yol Sumqayıtdan başlamayıb? Bəs bu dərdi necə unudaq?

-Azərbaycanda qeyrətli, mərd oğullar çoxdur, Sürəyya xanım,- dedim.

Qabaqda Heydər Əliyev var. O, olan yerdə qeyrətli oğul axtarmazlar, vaxt tapıb, o bunu da araşdırar, aydınlıq gətirər...

-Nə deyirəm, təki elə olsun...

Amin!

Nəsib Azər
“Azərbaycan” 27 fevral 2000

Tufanın döydüyü şəhər

Vaxtilə boyunu belə nəğmələrlə oxşadığımız gənclik şəhəri Sumqayıtda 12 il bundan əvvəl qəfil bir tufan qopdu. Elə bir tufan ki, onun qasırğasında od da yandı, su da .

1988-ci ilin fevralı. Ermənilərin ən çox sevdikləri, Sumqayıt hadisələri. Necə deyərlər, ssenari müəllifi də kənarda qaldı, dirijoru da, baş rolun ifaçısı da. Zərbə adamlara, tamaşaçılara-yoldan ötənlərə, təsadüfən epizodik rollarda çıxış edənlərə dəydi. Bilmək olmurdu ölən kimdi, öldürən kim. Amma tamaşa oynanıldı. Özü də çox məharətlə və ustalıqla, hətta bu faciəni lentə almaq üçün dünyanın bir çox ölkələrindən, eləcə də, Ermənistanın özündən operatorlar, fotoqraflar əvvəlcədən öz yerlərini rahat tutmuşdular. Uydurulmuş səhnələr də montaj sonranın işi idi. Fakt o idi ki, Sumqayıtdan erməniləri kürüyüdürlər. Bəs kürüyən kim idi? Qriqoryan, yoxsa Əhmədov? Açıldı mı? Moskvada olan üzdən iraq məhkəmələr belə hesab etdi ki, qatil Əhmədov imiş. Amma ölüm hökmünə tələsdilər. Gərək bəzi günahları da onun boynuna yıxardılar və deyərdilər ki, Qarabağ hadisələrinin də əsas səbəbkarları elə odur. Ermənistandan qovulacaq 300.000 didərginin faciəsini də o hazırlayır. Nə çətin iş idi? Lap sonralar baş verəcək Yanvar faciəsini də Əhmədovun boynuna yıxmaq olardı. Görünür, ağıllarına gəlməyib. Bir də nə fərqi var, Əhmədov olmasın Xəlilov olsun, tək qovğalar “Yan” lardan ötüşsün. Məqsədim o günlərdən söhbət açmaq olsa da, dediyim odur ki, əslində itə daş atan qaldı kənarda....

Haradan əsirdi ölüm qoxulu küləklər? Üstümüzə Əzrayıl kimi şığıyırdı. Sən demə, mənəbəyi Ermənistanda imiş. Əlbəttə ermənilərin bu fitnəni törətməkdə məqsədi vardır: Qərbi Azərbaycanda, Dağlıq Qarabağda yaşayan azərbaycanlıların yaxın müddətdə kütləvi sürətdə qovulması üçün zəmin yaratmaq. Bu çirkin siyasətin başqa bir üzü də var idi. Dünyada qorxunc azərbaycanlı və zavallı erməni sürətlərini yaratmaq. Eləcə də, hər iki xalqın arasında nifrəti daha dərinləşdirmək. Demək olar ki, bu çirkin niyyət tamamilə həyata keçdi. 1988-ci ilin yaza dönən çağında Sumqayıt faciəsi baş verdi, payızında isə Qərbi Azərbaycandan iki həftənin ərzində 300 mindən artıq türkü öz doğma yurdlarından qovdular. Dərdlər göyərməyə başladı. Quqark, Xocalı, 20 yanvar Bakı faciəsi... Şuşa, Laçın, Kəlbəcər, Zəngilan, Qubadlı, Fizuli, Ağdam.... itkiləri baş verdi.

Sumqayıt faciəsinin törədilməsində ermənilərin Moskva ilə əlbir olması bir sıra faktlarla təsdiqlənib. 1988-ci il fevralın 26 da bütün ermənilərin katalikosu Vazgen Yerevan televiziyasında demişdir: “Dağlıq Qarabağın Sovet Ermənistanına birləşdirilməsi məsələsi məni də düşündürür. Bu məsələnin DQMV-də yaşayan erməni əhalisinin xeyrinə həll edilməsi xahişi ilə çox hörmətli Mixail Qarbaçova teleqram vurmuşam, inanıram ki, bu məsələ bizim istəyimizə uyğun şəkildə həll olunacaqdır”. Həmin gün isə Qorbaçov məhz erməni yazıçılarını – ömürləri boyu xalqımızın əleyhinə böhtanlar yağdıran Silva Kaputikyanı və Zori Balayanı qəbul etmişdir. Aydınır ki, bu görüşdə hansı mövzuda söhbət gedə bilərdi və bunu bütün sumqayıtlılar danışır ki, həmin günlər birdən- birə şəhərə çoxlu sayda naməlum adamların gəlişi başlandı. Hadisələrdən əvvəl ermənilər əmanət banklarından öz pullarını çıxarıblar, xəstəxanalardan müalicə başa çatmamış çıxıblar. Müxtəlif bəhanə ilə işə getməyib, şəhəri tərk edən ermənilərin də olması bir daha sübut edir ki, onlar hər şeydən xəbərdar imişlər.

Hadisələrin səhərisi Sumqayıt faciəsinin xarici ölkə televiziyaçıları ilə göstərilməsi ermənilərin guya kütləvi sürətdə məhv edilməsi xəbərinin dünyaya yayılması- bütün baş verənlərin necə hiyləgərliklə hazırlanmasını sübut edir. Sumqayıtda planı cızılmış kütləvi iğtişaşın baş verməsi üçün

imkan və şəraiti əslində erməni lobbisi yaradıb. Azərbaycanın o vaxtki rəhbərliyi seyrçi mövqeyində dayanıb, bu azmış kimi, asayışı bərpa etmək adı ilə ermənipərəst imperiya əsgərləri bu taleyi kəm gətirmiş şəhərdə daha dəhşətli qasırğa törətdilər.

Sumqayıtın 3 mindən artıq azərbaycanlı sakini inzibati məsuliyyətə cəlb olundu. Yüzə yaxın gənc müxtəlif müddətlərə azadlıqdan məhrum edildi. Məhkəmə prosesləri Rusiyada keçirildi. Hadisələrin “təşkilatçısı” kimi Əhməd Əhmədov Moskvada güllələndi. Elçin Gəncəliyev, Taleh İsmayılov kimi gənclərə həbsxanalarda dəhşətli işgəncələr verdilər. Bu cavanlar zülmə və vəhşətə dözməyərək dünyalarını dəyişdilər. Rus tanklarının tırtılları altında paralanan oğullarımızı gizlətdilər. Onların meyitlərini öz valideynlərinə zorla verdilər. Vəkil Babayev, Canpolad Orucov, Natiq İsgəndərov, Surxay Əliyev, Dadaş Xudaşov... Bu igidlər Sumqayıtın qurbanlarıdır. Təsəvvürə gətirin ki, eyni gündə eyni ölünün caynağında həlak olunan bu gənclərin ölüm kağızlarında müxtəlif səbəblər yazılıb. Qəribədir, o günlərdə Qriqoryan adlı bir erməni də həbs edilmişdi. Neçə-neçə adam öldürmüş, əxlaqsız hərəkətlər törətmiş bu qatilin Azərbaycanda mühakimə edilməsinə mane oldular. Erməni lobbisi rusların köməyi ilə Qriqoryanı Stavropola apardı. Guya orada ona 12 il iş kəsdilər. Günahsız Əhmədovun isə biz Moskvada güllələnməsinin qarşısını ala bilmədik. Sumqayıt hadisələrində gülməli də görünsə, günahkar sayılanlardan biri də görkəmli sənətkarımız Afaq Bəşir qızı oldu. O ağır günləri həmişə həyəcan və kədərlə xatırlayan xalq artistimiz söyləyir:

- Sumqayıt hadisələri vaxtı ziyalıların önündə gedən olmuşam. Ağıllı adamlar bilirdilər ki, bu faciə xüsusi təşkil edilib. Vəzifə hərisliyi, əqidəsizlik o günlərdə bəzilərinin boğazına min ilin töhmətini keçirdi. Fəxr edirəm ki, o günlərdə bəziləri kimi qaçıb gizlənmədim. Kükürəyən, alovlanan dəstənin önündə gedərək xalqın əsəbini cilovlaya, neçə bədbəxt hadisənin, dağıntının qarşısını ala bildim. Mənə çatdırdılar ki, səni həbs edəcəklər. Əvvəlcə, telefonda dəyişiklik hiss etdim, sonra da...Martin 4-də səhər ertədən qapımız döyüldü. Kitablarda oxuduğumuz 37-ci il kimi. Əvvəlcə, evi axtardılar, sonra məni apardılar. Eyni vaxtda iş yerimdə-Hüseyn Ərəblinski adına Sumqayıt Dövlət Dram Teatrında rol paltarından tutmuş qrim otağınadək axtarış apardılar. Bu proses 9 ay çəkdi. Şəhərdən çıxmağa icazəm yoxuydu. Nəzarət altında idim. Doğrudur, bütün bunlar artıq olub keçib. İki məsələni heç unuda bilmirəm. Məhkəmə prosesində 24 azərbaycanlının (özü də yüksək vəzifədə olan “kişi”lərin) fitvası ilə 8 erməni üzümə dirəndi. Onun da 5-i Xankəndidən gəlmə idi. Öz millətimin həmin oğullarını xatırlayanda, xəcalət çəkirəm. Mənə 9 ayın sorğu-suallarından çox, bu yalançı şahidlərin nakişiliyi pis təsir etdi. Yaxşı ki, o vaxtlar İsmət Qayıbov (Sumqayıtda prokuror idi) kimi insanlar vardı. Onun yana-yana dediklərini unutmamışam: ”Mən oğlumun tutulmasına razıyam. Afaqın yox”. Doğrudur, çək-çevir, zülm uzun çəkdi. Məni sındırmaq istədilər. Dözdüm, əyilmədim. Yıxılan böhtanların heç biri sübuta yetirilmədi. İsmət Qayıbov əsil hünər və qeyrət göstərdi. Mən ölincə o kişinin fədakarlığını unuda bilmərəm. Nə acılar ki, o özü də xəyanətin, terrorun qurbanı oldu.

İndi o günlərdən 12 il keçir. Lakin sumqayıtlılar o soyuq fevralda şəhərlərində belədən-beləyə şütüyən BTR-lərin, hərbi maşınların əliyalın adamları necə əzdiyini, əlidəyənəkli əsgərlərin yaşa-başa baxmadan adamlara necə divan tutduqlarını unudan deyillər. O tufanda oğul itirmiş analar hələ də qara paltarlarını soyunmayıblar. Çünki Sumqayıt faciəsi qəfil qəzada itkin düşmüş “qara qutu”ya dönüb. Sumqayıt qurbanlarının adları hələ də hamiya tam məlum deyildir. 1988-ci ilin fevralında Sumqayıtda erməni təcavüzünə qarşı münaqişədə həlak olmuş oğullar bizim ilk şəhidlərimizdir. Onların ruhları qarşısında biz əbədi borcluyuq. Tanrı bunları bizə günah yazmasın.

Flora Xəlilzadə
“Azərbaycan” 27 fevral 2000

Böyük Siyasi oyunun qurbanı

12 il əvvəl Sumqayıtda qırğını kimlər törətdi?

Eyruz Məmmədov 12 ildir 1988-ci il fevral hadisələrinin jurnalist tədqiqatı ilə məşğuldur. "Sumqayıtın əks-sədası-1" tammetrajlı, "Sumqayıtın əks-sədası –2" beş seriyalı sənədli filmin ssenari müəllifidir. "28-dən 29-na keçən gecə" adlı sənədli kitabı da Sumqayıt hadisələrinə həsr olunmuşdur. Sumqayıt hadisələrinin 12-ci ildönümü ərəfəsində onun bəzi fikir və mülahizələrini oxuculara çatdırırıq.

Faciyəyə aparan 1985-ci ildə SSRİ-də elan olunan yenidənqurma siyasəti bir çox xalqların gözlərini açdı. Təhrif olunmuş dünənimizi, keçmişimizi bütün çılpalıqlığı ilə gördük. İnandığımız adamlara, pərəstiş etdiyimiz insanlara, təsbit olunmuş ideyalara münasibətimiz kökündən dəyişdi.

Ölkəni fikir ayrılığı bürümüşdü. İqtisadiyyat yavaş-yavaş tənəzzülə uğrayırdı. Xarici kəşfiyyat mərkəzləri Sovetlər ölkəsində demokratiyanın inkişafına kömək pərdəsi altında öz dağıdıcı funksiyalarını məharətlə həyata keçirirdilər. Onlar ayrı-ayrı demokratları müdafiə edir, maliyyələşdirir, təlimatlandırır, yeri gəldikdə isə onları satın alırdılar.

Belə bir şəraitdə ölkədə milli ədavət salmaq böyük iğtişaclara səbəb ola bilərdi. Belə kütləvi iğtişaclər isə yenidənqurma elan olunduqdan sonra baş verdi. 1986-cı ildə Almaatı, 1988-ci ildə Sumqayıt, 1989-cu ildə Tbilisi, 1990-cı ildə Bakı, 1991-ci ildə Vülənüs hadisələri milli şüurda dəyişikliklər etdi. Ayrı-ayrı respublikalar SSRİ-nin tərkibindən çıxdığını elan edirdi.

Ermənilər bütün bunlardan məharətlə istifadə edib, Dağlıq Qarabağ haqqında qondarma problemi bütün dünyaya bəyan etdilər. Xaricdə yaşayan erməni lobbisi öz həmvətənlərinə külli miqdarda vəsait ayırdı. Onlar da çirkin üsullardan istifadə edib, 1988-ci ildə Sumqayıtda qan tökdülər. Nəticədə 32 nəfər həlak oldu. Bununla da, erməni millətçiləri xalqımız haqqında düşmən obrazı yaratmaqla azərbaycanlıları başkəsən, quldur kimi dünya ictimaiyyətinə təqdim etməyə çalışdılar.

Üstündən 12 il vaxt keçib. Bu gün Sumqayıt faciəsini milli-regional hadisə kimi qiymətləndirənlər yanılırlar. Sumqayıt hadisəsi öz mahiyyətinə görə qlobal hadisə olub, beynəlxalq səciyyə daşıyır. Xəzərin sahilində yerləşən gənclik şəhəri SSRİ-nin dağıdılması üçün bir vasitə idi. Böyük bir imperiyanın süqutunu arzulayan xarici institutlar, kəşfiyyat idarələri, marksizm-leninizm ideyalarını özündə təcəssüm etdirən Sovetlər ölkəsinin bünövrəsinə partladıcı maddə qoydular və bu dağıdıcı aksiyanın ilk əks-sədası Sumqayıtda baş verdi və zəncirvari reaksiyaya çevrildi.

Sumqayıt hadisələri Dağlıq Qarabağ problemi ilə sıx bağlıdır. Bununla belə onun kökləri dərin qatlara gedib çatır.

Fevral hadisələri mərkəzdən idarə olunub

1987-ci ildə Parisdə akademik A.Aqanbekyan erməni elitesi qarşısında çıxış edərək Dağlıq Qarabağın iqtisadi baxımdan Azərbaycandan alınıb Ermənistanı verilməsini qanunauyğun hesab etmişdir. "Meqapolis ekspress" qəzetinin yazdığına görə, Aqanbekyanın Parisdəki çıxışını əsassız hesab etmək olmaz. Belə ki, onun və erməni icmasının Moskvadakı nüfuzlu nümayəndələrinin M.Qorbaçova təsiri böyük olmuşdur. Sov.İKP MK katibi, Siyasi Büronun üzvü, "perestroyka"nın baş memarı sayılan Aleksandr Yakovlev bu məqalənin müəllifinə verdiyi müsahibəsində bildirmişdir ki, Aqanbekyan Parisdə öz təşəbbüsü ilə çıxış eləməmişdir. O, Moskvadan dəstək almışdır. Məhz həmin çıxışdan sonra hadisələr sürətlə inkişaf etməyə başladı. İki qonşu respublika arasında konflikt

yarandı. Məsələ böyüyüb SSRİ Ali Sovetinin sessiyasında baxıldı. Uzun müzakirələrdən sonra Azərbaycan torpaqlarının toxunulmazlığı elan olundu. Lakin bu qərar erməniləri qane eləmədi, onlar Ermənistanda və Stepanakertdə kütləvi aksiyalar keçirməyə başladılar. SSRİ-də ilk tətillik Dağlıq Qarabağda keçirildi. Moskva isə ermənilərin çirkin hərəkətlərinə sükutla cavab verirdi. Ermənilər atdıqları addımların yanlış olduğunu anladıqdan sonra onu "etiraf" eləməyə cəsarətləri çatmadı, əksinə hadisələri gərginləşdirməyə başladılar. Onlar Dağlıq Qarabağda yaşayan dinc əhaliyə-azərbaycanlılara təzyiqlik göstərib, hər cür təhqirlərə, zorakılığa əl atdılar. Əsgəranda iki gənc ermənilər tərəfindən öldürüldü.

1988-ci il fevralın 29-na keçən gecə Sumqayıtda qan töküldü. Konfliktilik kulminasiyaya nöqtəsinə çatdırmaq üçün niyə mənz Sumqayıt seçilmişdi? Bu sual ətrafında çoxlu mübahisələr gedir və hal-hazırda da davam etməkdədir. Bizim fikrimizcə, hədəf obyekt ermənilər tərəfindən dəqiq seçilmişdi. 260 min əhalisi olan Sumqayıtda yaşayanların əksəriyyəti gənclərdən ibarət idi. Onların çoxu respublikanın müxtəlif rayonlarından axışmış gəlmişdilər və valideyn nəzarətindən çox-çox uzaq idilər. Belə gənclər hər bir təxribata aldana bilirdilər. Hadisələrin gedişini bunu bir daha sübut elədi. Sumqayıt hadisələrinin hazırlanmasında və həyata keçirilməsində erməni millətçilərinin Moskvada, xaricdəki havadarlarının əli vardır. Sumqayıtda qan tökməklə onlar bütün dünyaya car çəkmək istəyirdilər ki, Azərbaycanlılar erməniləri dinc yaşamağa qoymur, onları fiziki və mənəvi cəhətdən məhv etmək istəyirlər. Həmin günlər ərəfəsində ermənilərin Sumqayıtdan kütləvi sürətdə getmələri, əmanət kassalarından pullarını çıxarmaları bir çox məsələlərə aydınlıq gətirir.

Sumqayıtda 17 min erməni yaşayırdı. Onlar əsasən gəlirli yerlərdə işləyirdilər. Xəlvəti iqtisadiyyata demək olar ki, onlar rəhbərlik edirdilər. Sumqayıtda onların ayaqqabı, tekstil, mebel sexləri, daş karxanaları var idi. Həmin sexlərdə uçotu aparılmayan məhsullar istehsal olunub Sumqayıtdaca xırıd edilirdi. Çoxu Qarabağda yaradılan "Dağlıq Qarabağ" komitəsinin üzvləri idi. Hər ay hər bir erməni öz məvacibindən müəyyən məbləği Stepanakertə ötürürdü. Sumqayıt hadisələrindən bir neçə ay qabaq ermənilər əmanət kassalarından pulları kütləvi sürətdə çıxartmağa başladılar. Onları buna məcbur edən nə idi? Çünki Sumqayıtda tezliklə qan töküləcəyi haqda xəbərləri var idi və bu bir daha onu sübut edir ki, qabaqcadan düşünülmüş, planlaşdırılmış bir aksiyaya idi.

Şahidlərin dili ilə

Sumqayıt hadisələri törədildikdən sonra şəhərdə komendant saati elan olundu. Mindən artıq gənc həbs edildi.

Onların əlləri ilə 32 nəfər öldürülmüşdü. Həlak olanlar arasında müxtəlif millətlərdən olan adamlar, qocalar və qadınlar vardı. Onu qeyd eləmək lazımdır ki, sumqayıtlıların şüurlu və cəsarətli hərəkətləri olmasa idi, ölənlərin sayı qat-qat çox olardı. Belə ki, ermənilərin çoxu azərbaycanlıların evində özünə sığınacaq tapmışdılar.

Sumqayıt sakini Rəhilə Abdullayeva:

-Qonşumuz Aşxen 20 il idi ki, bizim binada yaşayırdı. Uşaqlarımız bir yerdə böyümüşdülər. Hadisələr vaxtı Aşxeni, iki qızı, gəlini və iki nəvəsini evimizdə gizlətdik. Komendant saati elan olunduqdan sonra çıxıb getdilər.

Fatma İbrahimova:

-Qonşum Yeva ağlaya-ağlaya bizə gəldi. Dedi ki, özü üçün qorxmur, qızı hamilədir, uşaq gözləyir, sancıları da başlayıb. Xəstəxanaya aparmağa qorxur. Biz onu sakitləşdirdik. Sonra zəng vurub oğlumu çağırdım. Yevanın qızı Susananı oğlumun məşinə mindirib doğum evinə apardıq.

1988-ci il 21 mart tarixli "Pravda" qəzetində şəhərin komendantı Krayev yazırdı: "Ölüm çox ola bilərdi, əgər yerli əhali kömək etməsə idi. Avtobus sürücüsü elə həmin an 10 erməni ailəsini öz doğma rayonuna Şəkiyə apardı. Bir fəhlə öz dostu erməni ilə avtobusda gedirdi, xuliqanlar avtobusun qabağını kəsib ermənini tələb etdilər. Azərbaycanlı özü yaralandı, dostunu isə xilas elədi".

"İzvestiya" qəzetinin 1988-ci il 30 mart tarixli nömrəsində "Sumqayıt: istintaqa şayiələr mane olur" məqaləsində SSRİ Baş Prokurorluğunun mühüm işlər üzrə müstəntiqi, Sumqayıt hadisələri ilə bağlı istintaq qrupunun rəhbəri V.Qalkinə belə bir sual verilmişdir: "İstintaqa nə mane olur?" Qalkin belə cavab vermişdir: "Ən əvvəl şayiələr mane olur. İstintaq tərəfindən qəti müəyyən olunmuşdur ki, Sumqayıtda qanun pozuntuları zamanı bir uşaq belə həlak olmamışdır. Həlak olanlar nə 400, 500 nəfər, cəmi 32 nəfər olmuşdur".

"Paşa" ləqəbli terrorçu izi itirə bilmədi

Sumqayıt hadisələrində icraçılara Qriqoryan Eduard Robertoviç başçılıq edirdi. 1959-cu ildə Sumqayıtda anadan olmuşdu. İki qardaşı mühakimə olunmuşdu. Özü isə 3 dəfə - 1976-cı ildə, 1981-ci ildə və 1982-ci ildə müttəhimlər kürsüsündə əyləşmiş, qatı cinayətkar kimi üst-üstə 9 il 2 ay 13 gün müddətində azadlıqdan məhrum edilmişdir.

Sumqayıt hadisələrində Qriqoryan yüksək dairələrdə əyləşən erməni millətçilərinin əlində bir alət idi. Qriqoryan ona tapşırılan işin öhdəsindən bacarıqla gəlirdi. Bir neçə gün ərzində ətrafına yetkinlik yaşına çatmayan gəncləri toplaya bildi. Onlara pul payladı, narkotik maddələr verdi. Görəsən, heç yerdə işləməyən, tüfeyli həyat sürən "Paşa" ləqəbli Qriqoryanda bu qədər pul və narkotik maddə haradan idi? Sözsüz ki, onu erməni millətçiləri təmin edirdi. "Paşa" bu siyasi aksiyada öz rolunu axıracan oynaya bilmədi. Belə ki, qan töküləndən sonra o qaçmalı idi, bununla da izi itirməli, ermənilərin bu işdə əli olmadığı sübut olunmalı idi. Görünür, haradasa səhvə yol vermişdilər. Qriqoryan ələ keçdi və məhkəmə qarşısında cavab verməli oldu. Ermənistanda, Moskvada, xaricdə yaşayan erməni lobbisi Qriqoryan haqqında hay-küy qaldırdı. Onun Azərbaycan məhkəməsindən alıb Rusiyaya verilməsini tələb edirdilər. Qriqoryan Sumqayıt hadisələrində erməni millətindən olan vətəndaşlara qarşı zor işlətməmiş, 5 nəfər adam öldürmüş, bir neçə qadını zorlamışdı.

Maraqlı faktlardan biri də ondan ibarətdir ki, Qriqoryan ermənilərin harada yaşadığını çox dəqiq bilirdi. Belə ki, əlində ermənilərin siyahısı var idi. Bunu məhkəmədə müttəhim Məmmədov da təsdiqlədi. Görəsən, bu siyahı Qriqoryanda haradan idi? Onu kim vermişdi? Hadisələrdən xeyli sonra müstəntiq Soroçixin Valeri Pavloviçlə söhbətimizdən belə aydın oldu ki, təxminən fevralın 20-si ilə 25-i arası Qriqoryanın yanına naməlum adamlar toplaşmış. Bunlar erməni millətindən olan adamlar idi. Hətta biri Yerevandan gəlmişdi. Çünki axşam Yerevana uçaçağını bildirmişdi. Yerevandan gələn emissarlar heç də elə-belə Qriqoryanın kefini soruşmaq üçün gəlməmişdilər. Görünür, onlar "Paşa"nı təlimatlandırır, lazimi göstərişlər verirdilər. Erməni millətçiləri Qriqoryan haqqında güclü təbliğat mexanizmini işə saldılar. Belə bir fikir ortaya atmışdılar ki, guya Azərbaycanda Qriqoryana təzyiqlər edilir, işgəncələr verilir. Bütün bunlar şübhəsiz ki, ağ yalan idi.

Qriqoryan tutduğu cinayət əməllərinə görə Ali Məhkəmə tərəfindən 12 il həbs cəzasına məhkum edildi. Burada da belə anlaşılmazlıq vardır. Belə ki, 5 adam öldürmüş, bir neçə erməni qızını zorlamış Qriqoryana 12 il verilməsi hansı qanuna uyğun idi? Taleh İsmayılova isə bir adam öldürdüyünə görə 15 il iş kəsmişdilər.

Sumqayıt böyük bir siyasi oyunun qurbanı oldu. Sumqayıt hadisələrinin əks-sədası bütün ölkəyə yayıldı. Sumqayıt hadisələri SSRİ-nin dağıdılmasında bir alət oldu. Moskvada Liberal

Demokrat Partiyasının lideri V. Jirinovski bizə verdiyi müsahibədə bildirmişdir ki, böyük Sovetlər imperiyasını dağıtmaq üçün konflikt lazım idi. Bu konflikti də ermənilər Qarabağda çox bacarıqla yarada bildilər.

Milli münaqişə zəminində hazırlanan barıt demək olar ki, Qafqazı bütünlüklə alova bürüdü. Bu alovun istisinə kim qızınacaq? Bilmək olmaz. Sumqayıt həqiqətləri haqqında bir neçə kitab, sənədli film çəkilib dünyaya yayılıb. BMT-nin sifarişi ilə ingilis dilində “Sumqayıt: Azadlığın əks – sədasi” sənədli filmi Sumqayıt və sumqayıtlıların həyatının dolğun və hərtərəfli işıqlandırılması Azərbaycan xalqının dinc, sülhməramlı bir xalq olduğunu bir daha sübut edir. Hər halda söz tarixidir.

Eyruz Məmmədov

“Xalq qazeti” 27 fevral 2000

Cinayət isti izlərlə açılmışdır

Əzim Piriyev 1961-ci ildə Bakı xüsusi Orta Milis Məktəbini bitirdikdən sonra DİN-də işə başlayıb. 1975-ci ildə Moskva Milis akademiyasına göndərilib. Qayıdandan sonra DİN-də cinayət axtarışı idarəsi rəisinin müavini, rəis vəzifələrində çalışıb. 1987-ci ildə İslah Əmək Müəsisələri İdarəsinin rəisi təyin olunub. Azərbaycan Respublikasının müharibə veteranı, daxili işlər orqanının əməkdar işçisi, daxili xidmət palkovnikidir.

“Xalq” qəzetinin 27 fevral 2000 ci il tarixli sayında “Exo Sumqaita” qəzetinin baş redaktoru Eyruz Məmmədovun “Böyük siyasi oyunun qurbanı” sərlövhəli məqaləsini maraqla oxudum. Sumqayıt hadisələrinin açılmasında yaxından iştirak etmiş bir şəxs kimi mən də bəzi qaranlıq məqamlara aydınlıq gətirmək istəyirəm.

1988-ci il fevralın 28-də Sumqayıtda ermənilərin bilavasitə rəhbərliyi ilə hazırlanmış ssenari-Azərbaycan xalqına qarşı uzun müddət hazırlanmış tərribat həyata keçirildi. Respublikamızın o dövrdəki rəhbərliyinin səriştəsizliyi, hadisələri obyektiv qiymətləndirməməsi xalqımızı dünya ictimaiyyətinə “qəddar”, “qaniçən” bir millət kimi təqdim edən ermənilərə geniş meydan vermişdir. O dövrdə həm mərkəzi mətbuat, həm də xarici kütləvi informasiya vasitələri yalnız erməni təbliğatı aparırdı, ermənipərəst Moskva hadisələrin obyektiv işıqlandırılmasına əngəl törədirdi. Bütün çətinliklərə, təzyiqlərə baxmayaraq həmin dövrdə respublikamızın hüquq - mühafizə orqanlarında çalışan öz sənətinə və xalqına bağlı qeyrətli vətən oğullarının fədakarlığı nəticəsində hadisənin isti izlərlə açılmasına nail olmuşdular.

Sumqayıt hadisələri erməni daşnaklarının SSRİ təhlükəsizlik orqanları tərəfindən hərtərəfli düşünülmüş, ətraflı planlaşdırılmış və Azərbaycan xalqının əleyhinə çox məharətlə həyata keçirilmiş dəhşətli tərribat aktıdır. Təbii ki, belə bir tərribatın hazırlanıb həyata keçirilməsi qısa müddət ərzində mümkün deyildir.

Hadisələr ərəfəsində imkanlı ermənilər Bakı və Sumqayıtdakı evlərini dəyişdirir, ya da satıb köçürdülər. Əmanət kassalarındakı pullarını alırdılar. Hadisələr başlayanda isə bütün məqamlar təfəsilatı ilə video lentə alınmış, foto şəkillər çəkilir və bütün dünyada xüsusi televiziya və radio verilişləri təşkil edilir.

Gecə-gündüz Azərbaycan əleyhinə tərribat xarakterli təbliğat aparılırdı. Yaxşı yadımdadır, 1988-ci il fevralın 29-na keçən gecə Stepanakertdə tələm-tələsik bu hadisələrdə həlak olanların abidəsi ucaldılmışdı. Bütün bunlar sübut edir ki, hadisə uzun müddət səriştəli mütəxəssislər tərəfindən hazırlanmışdır.

Bəli, bizim hüquq-mühafizə orqanlarının bu barədə informasiyaları olmalıydı və lazımı tədbirlər görülməli idi. Təəssüflər olsun ki, heç kimin belə dəhşətli hadisədən xəbəri olmamışdı.

Sumqayıt hadisələrində xeyli insan həlak olmuş, cinayətlər çox təhlükəli və amansız üsullarla həyata keçirilmişdir.

Mən uzun müddət daxili işlər orqanlarında işləmişəm, nazirliyin cinayət-axtarış idarəsinə rəhbərlik etmişəm. Lakin belə üsulla cinayətin törədilməsinə rast gəlməmişəm. Bu məni çox düşündürürdü. Nə üçün qocalara, qadınlara, xəstələrə, azyaşlılara, qızlara qarşı belə amansızlıq edilmişdir? Onların gözlərini qan necə örtmüşdü, 1971-ci ildə doğulmuş gənc öz qonşusu, azyaşlı azərbaycanlı da zorlamışdı.

Bütün bu suallara hadisədən üç ay keçəndən sonra cavab tapmağa müyəssər olduq. Bu hadisələrdə şübhəli kimi tutulan Qalib adlı bir nəfər 1988-ci il mart ayının 1-dən iyul ayının 18-ə kimi milli təhlükəsizlik komitəsinin istintaq izolyatorunda saxlanılmışdır. Lakin aparılan tədbirlər heç bir nəticə verməmişdir. İyulun 18-də xəstəliyinə görə o, təcili kanvoyla islah əmək müəssisələrinin idarəsi mərkəzi xəstəxanasına gətirilmişdir. Dəfərlə aparılan açıq söhbətlərdən sonra Qalib etiraf etdi ki, hadisələrin törədilməsindən əvvəl ona və hadisədə iştirak edənlərə güclü təsir edici həblər paylamışlar. Bu dərmanların tapılıb gətirilməsini və adamlara paylanmasını isə Qriqoryan Jora təşkil etmişdir.

Informasiya çox mühüm və müstəsna əhəmiyyət kəsb etdiyi üçün bu barədə Respublika Milli Təhlükəsizlik Komitəsinə 25 iyul 1988-ci ildə 17/28-14 s nömrəli məktub göndərildi.

Bizim informasiyanı alandan sonra çox keçmədi ki, Moskvadan Milli Təhlükəsizlik Komitəsinin müstəntiqləri Bakıya gəldilər və birlikdə keçirdiyimiz sonrakı əməliyyat istintaqı tədbirləri nəticəsində məlum oldu ki, bu ağır cinayət cinayətkar aləmdə “Paşa” ləqəbi ilə tanınan Qriqoryan Joranın vasitəsilə hazırlanıb həyata keçirilmişdir. Belə ki, o, hadisədən əvvəl fəhlə və tələbə yataqxanalarına gedərək orada yaşayanlara pul və güclü təsir edici dərmanlar paylamışdı. Qriqoryan Sumqayıt şəhərində və mikrorayonlarında yaşayan ermənilərin ünvanlarını həmin adamlara verərək dəstələr yaratmış, onlara bələdçilik etmişdir. O, bir neçə erməni şəxsən özü öldürərək gənclərə “nümunə” göstərmişdir.

İstintaq zamanı Qriqoryan bütün bunları etiraf etməklə yanaşı, Respublika Televiziyası vasitəsilə tamaşaçılar qarşısında bir daha bəyan etdi. Axırı nə oldu?

Respublika rəhbərliyi dərhal Sumqayıt şəhərini partiya sovet və hüquq mühafizə orqanlarının rəhbərlərini tutduqları vəzifədən azad edərək, partiya sıralarından xaric etdilər. Moskva qarşısında etiraf etdilər ki, bu cinayəti milliyətcə azərbaycanlı olan narkomanlar, millətçi qatı cinayətkarlar və Ermənistandan qovulan şəxslər törətmişlər. Halbuki elə hadisədən üç gün sonra Sumqayıt hadisələrində iştirakçı kimi tutulub gətirilən adamların sosial demokratik tərkibinin təhlilini aparan zaman biz müəyyən etdik ki, 414 nəfərin 7-si rus, 3-ü erməni, 2-si tatar, 2 nəfəri yəhudi və polyakdır. Bunlardan yalnız 30 nəfəri Ermənistanda doğulmuşdur. 414 nəfərdən yalnız 22 nəfərin 1 dəfə məhkumluğu olmuşdur. Tutulanlardan 231 nəfəri kommunist və komsomolçu idi. Onlardan 333 nəfəri fəhlə, 35 nəfəri tələbə, 23 nəfəri şagird idi.

Təhlildən göründüyü kimi bu hadisələr narkomanlar, residivistlər və yaxud Ermənistandan qaçqın düşən şəxslər tərəfindən yox, çox məharətlə planlaşdırılmış və qriqoryanlar vasitəsilə həyata keçirilən düşünülmüş cinayət idi.

Apardığımız bu sosial-demokratik təhlili o dövrdə rəhbər vəzifələrdə işləyənlərin əksəriyyətinə çatdırmışdım və təklif etmişdim ki, bunun kütləvi informasiya vasitələri ilə dünya ictimaiyyətinə çatdırılması üçün təxirəsalınmaz tədbirlər görülsün. Hadisələrin günahı bizim üstümüzə qalmasın. Təəssüf ki, belə olmadı. Qriqoryanı Moskvaya apardılar və orada isə aradan çıxartdılar. Onun aqibəti ilə maraqlanan olmadı.

Belə çox mühüm və son dərəcə əhəmiyyətli faktlar barədə informasiya nə mətbuatda verildi, nə də ki dünya ictimaiyyətinə çatdırıldı. Buna heç cəhd edən olmadı. Nəticədə Azərbaycan xalqı beynəlxalq aləmdə günahkar kimi tanındı və təkləndi. Ümumiyyətlə, o dövrdə televiziya, radioda, qəzet və jurnallarda ermənilərin mənafeyinə toxunan, onların qəlbinə dəyən informasiyaların getməsinə yol verilmirdi. Ermənilər öz havadarlarının himayəsi və qriqoryanların vasitəsilə respublikamızda terror, təxribat aktları törədib, günahı da bizim boynumuza qoymağı bacardılar. Biz isə informasiya blokadasında boğulurduq.

Hadisədən sonra SSRİ Ali Sovetinin sessiyalarında erməni deputatları genosid dəyə bağırırdılar. Azərbaycanlı deputatlar isə həmin iclaslarda susurdular. Yalnız möhtərəm Prezidentimiz H. Əliyev cənabları hakimiyyətə gəldikdən sonra Azərbaycan informasiya blokadasını yara bildi. Onun dövlət başçıları, ictimai xadimlərlə görüşlərində, beynəlxalq forumlarında, dünya mətbuatında çıxışlarında Azərbaycan həqiqətləri özünə yol tapdı.

Əzim Priyev

“Xalq qazeti”

02 mart 2000